

Neem de tijd

Enkele overwegingen bij Prediker 3

In haar boeiende roman *De profielschets* - over het academisch gekonkel binnen een filosofische faculteit en over mooie en moeizame relaties binnen en buiten het huwelijk – schrijft Joke Hermsen ook rake dingen over het fenomeen tijd. Eén van de personages heeft een proefschrift over de tijd geschreven en de hele roman door kunnen we haar wisselende inzichten over dit onderwerp volgen. Op een gegeven moment vraagt ze haar promotor Donkersloot hoe hij over de tijd denkt. Ze is verbijsterd over zijn antwoord. Hij blijkt er zich niet echt in verdiept te hebben. Tijd is voor hem iets gewoons. Bij haar ligt dat heel anders: ‘Ze heeft lang over de tijd nagedacht, maar “gewoon” of “normaal” heeft ze hem nog nooit gevonden. Er is snelle en langzame tijd, tijd die kan voortkruipen en tijd die genadeloos kan versnellen, er is aarzelende tijd en voortrazende tijd, haperende tijd, vloeiende tijd, zoemende en trillende tijd, gevaarlijke en veilige tijd, warme en koude tijd, maar de normale tijd van Donkersloot, ze zou niet weten wat dat is, behalve het mechanische tikken van de klok, die we op eigen initiatief zo hebben ingesteld.’¹

Zoals vele andere schrijvers voor haar lijkt ze geïnspireerd te zijn door het beroemde gedicht in Prediker 3:2-8.² Daarin gaat het weliswaar niet om de tijd zelf, maar om datgene wat er in die tijd gebeurt: ‘een tijd om te baren en een tijd om te sterven, een tijd om te planten en een tijd om te rooien’ (vers 2) enzovoort. Dat heeft echter wel invloed op de manier waarop iemand de tijd beleeft: of de tijd voor het gevoel vliegt of dat iets ‘eeuwen’ duurt. Anders dan Donkersloot heeft Prediker wel diep nagedacht over de tijd en spoort hij zijn lezers aan hetzelfde te doen en daarbij vooral te letten op wat zij met hun tijd doen. Hij geeft een lesje relativiseren; dat wil zeggen: leren onderscheiden waar het op aan komt. Via enkele uitstapjes, naar een hedendaags verpleeghuis en naar de bibliotheek van Nineve in de zevende eeuw voor onze jaartelling, zal dat hieronder verder worden uiteengezet.

De tijd in het verpleeghuis

Hoe relatief tijd is, ervaar ik heel sterk in het verpleeghuis, waar ik werk als geestelijk verzorger.³ Om te beginnen is er het grote verschil tussen het schrijnende tijdgebrek van de verzorgende en de terneerdrukkende overvloed aan tijd voor degene die er verzorgd worden. Dat wordt versterkt door eisen die men aan elkaar en zichzelf stelt. De verzorgende wordt betaald om binnen een bepaalde tijd een bepaald aantal handelingen aan een bepaald aantal personen verrichten. Daarnaast zijn er ook nog verplichtingen betreffende scholing, overleg en collegialiteit: er moeten cursussen worden gevolgd, er moet onderling en multidisciplinair werkoverleg worden gevoerd en er moet op vaste tijden koffie worden gedronken. Omdat de efficiëntie hoog in het vaandel van de financiers staat, wordt er steeds beter op gelet of alle duurbetaalde tijd ook goed wordt gebruikt. Verzorgenden gaan daar heel verschillend mee om. De één laat zich opjagen en kan er ziek of ongelukkig van worden, de ander doet onverstoorbaar en opgewekt datgene waarvoor zij/hij is opgeleid en is aangesteld. Een en ander heeft te maken met de sfeer op het werk en manier van leiding geven, maar het hangt ook sterk af van de houding van de betrokkene. Wie zich geroepen voelt om warme zorg en hartelijke aandacht te verlenen aan hulpbehoevende ouderen moet oppassen niet verstrikt te raken in het gevoel dat zij/hij tekort schiet. Voor dit soort menselijke zorg is namelijk doorgaans geen (betaalde)

¹ Joke J. Hermsen, *De profielschets*, De Arbeiderspers, Amsterdam 2004, p. 62.

² Het bekendste voorbeeld is het lied ‘Turn, turn, turn’ van Pete Seeger, bekend geworden in de uitvoering van de Byrds (1966). Volgens de makers van de website ‘De bijbel in de Nederlandse cultuur’ is ook Ramses Shaffy’s ‘Zing, vecht, huil, bid, lach, werk en bewonder’ (1971) een vrije bewerking van Prediker 3.

³ Wie niet thuis is in deze wereld leze Anne-Mei The, *In de wachtkamer van de dood. Over leven en sterven in het verpleeghuis*, Thoeris, Amsterdam 2005.

tijd voor. Men moet het werk, hoe zorgvuldig en vriendelijk invoelend ook verricht, zakelijk houden. Er is een tijd voor professionele, officieel geïndiceerde en dus door de zorgverzekeraar vergoede hulp en er is een tijd voor aandacht voor het levensverhaal en voor een wandeling in de lentezon. Dat zijn verschillende tijden, gekoppeld aan verschillende functies en relaties. Dat is nu eenmaal niet anders. Ja, het kan wel anders, maar de daarvoor noodzakelijke verschuiving in de besteding van de belastinggelden wordt elders geregeld.

Voor de bewoners van het verpleeghuis geldt dat zij ongewild en moeilijk te vermijden vaak zelf bijdragen aan hun gevoel bij onbehagen bij de tijd die onbenut verglijdt. Een groot deel van hun leven hebben wij waarschijnlijk moeten woekeren met hun tijd en vonden zij voldoening in het feit dat zij hun tijd nuttig besteedden. Nu zijn zij stil gezet en kunnen ze niet meer doen wat ze gewend waren en dus vaak ook nog willen. Het is fijn als je kunt rusten op je lauweren, maar niet als je daartoe gedwongen bent omdat je weinig anders kunt. Vaak worden de rollen omgekeerd: eerst zorgt men voor zijn kinderen, later zorgen de kinderen voor hun ouders of besteden zij die zorg uit aan anderen, omdat ze zelf daarvoor de tijd niet hebben of nemen. Er is een tijd om te zorgen en een tijd om verzorgd te worden. Dat is makkelijker gezegd dan geaccepteerd.

Men kan zich overigens Prediker wel voorstellen als een bewoner van het verpleeghuis (afdeling somatiek): hoe hij moet constateren dat al zijn gezwoeg bitter weinig heeft opgeleverd en hoe hij het wijze, grijze hoofd schudt als hij waarneemt hoe slordig de jongere generaties met hun tijd omspringen en veel te weinig profiteren en genieten van de mogelijkheden die ze nog hebben. In het verpleeghuis gaat men als vanzelf ook relativeren en kan men zich verbazen of boos maken over al die mensen die zich laten misleiden door de waan van de dag. Er zullen altijd weer andere tijden komen. Van Prediker kan men leren dat relativeren niet hoeft in te houden dat men niets meer belangrijk vindt. Een dergelijke vermoeide onverschilligheid komt men in het verpleeghuis bij veel bewoners tegen. Bij Prediker ligt dat anders. Dat kan duidelijk gemaakt worden via het uitstapje naar een bibliotheek uit lang vervlogen tijden.

Antiek pessimisme

In de beroemde bibliotheek van de Assyrische koning Assurbanipal te Nineve bevond zich een kleitablet met een exemplaar van een ook elders aangetroffen en dus in brede kring bekende tekst uit het begin van de zevende eeuw voor onze jaartelling, door de vertalers aangeduid als 'de pessimistische dialoog'.⁴ Op originele wijze maakt de onbekende auteur daarin duidelijk dat de keuzes die een mens maakt er weinig toe doen. Men kan even goed het tegenovergestelde doen. Het klinkt allemaal heel gelaten. Men kan het pessimistisch of – positiever opgevat – ironisch noemen. Een heer geeft keer op keer zijn slaaf tegenstrijdige opdrachten. Steeds weet de slaaf (zijn tekst is hier weergegeven tussen aanhalingstekens) goede argumenten te vinden, zowel voor het één als voor het ander. Hieronder volgen nu enkele fragmenten:

Slaaf, luister naar mij! – 'Ja, mijn heer, ja!'

Snel, haal mijn wagen en maak hem gereed, want ik wil naar het paleis rijden.

'Rijd, mijn heer, rijd! Het zal u voordeel brengen, Wanneer de koning u ziet, zal hij eer geven.'

Nee, slaaf, ik zal niet naar het paleis rijden.

'Rijd niet, mijn heer, rijd niet! De koning zal u naar het front zenden. Hij zal u over onbekende wegen sturen en dag en nacht narigheid bezorgen.'

Slaaf, luister naar mij! – 'Ja, mijn heer, ja!'

Snel, breng me water voor mijn handen, zodat ik kan gaan eten.

'Eet, mijn heer, eet! Een goede maaltijd maakt het hart rustig.'

⁴ Recente vertalingen zijn te vinden in *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments*, Band III/1, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 1990, p. 158-163, en in *The Context of Scripture*, Vol. 1, Brill, Leiden 1997, p. 495-496. Ook op de internetsite www.gatewaystobabylon.com zijn tekst en uitleg te vinden.

Nee, slaaf, ik zal niet eten.

'Eet niet, mijn heer, eet niet! Het beste voor een mens is om alleen dan te eten als hij honger heeft en alleen dan te drinken als hij dorst heeft.'

Op soortgelijke wijze komen de jacht, het stichten van een gezin, het getuigen voor de rechtbank, het overtreden van de wet aan de orde. Vervolgens komt de vrouw in het vizier:

Slaaf, luister naar mij! – 'Ja, mijn heer, ja!'

Ik wil een vrouw beminnen!

'Bemin haar, mijn heer, bemin haar! Een man die een vrouw bemint vergeet verdriet en angst.'

Nee, slaaf, ik zal geen vrouw beminnen.

'Bemin niet, mijn heer, bemin niet! Een vrouw is een put, een kuil, een sloot. Een vrouw is een geslepen scherp zwaard dat de keel van de man doorsnijdt.'

Slaaf, luister naar mij! – 'Ja, mijn heer, ja!'

Snel, breng me water voor mijn handen! Ik wil mijn god een offer brengen.

'Offer, mijn heer, offer! De man die offert krijgt een blij hart. Hij krijgt vertrouwen op vertrouwen.'

Nee, slaaf, ik zal mijn god geen offer brengen.

'Offer niet, mijn heer, offer niet! U leert uw god achter u aan te lopen als een hond. Riten noch magie zal hij van u eisen.'

Nadat ook zakendoen en weldoen op deze manier zijn afgehandeld, komt de vraag op of de dood een oplossing is. Hier wordt het vaste patroon van de dialoog doorbroken. De heer wacht niet meer op het antwoord van de slaaf en kondigt zelfs aan hem te doden. Dat brengt de slaaf tot een weinig vleiend oordeel over de zelfstandigheid van zijn heer:

Slaaf, luister naar mij! – 'Ja, mijn heer, ja!'

Wat is goed? Mijn nek en de jouwe laten breken en in de rivier geworpen te worden, dat is goed! Wie is zo groot dat hij de hemel zou kunnen bereiken? Wie is zo breed dat hij de aarde zou kunnen omvatten? Nee, slaaf, ik zal jou doden en jou voor mij uit laten gaan.

'Ja, maar mijn heer zou mij zeker niet langer dan drie dagen overleven.'

Prediker heeft eveneens gemengde gevoelens ten aanzien van de vrouw (zie Pred. 7:26 tegenover 9:9), maar meer eerbied voor zijn god (zie Pred. 3:11). Net als in Prediker 3 worden hier steeds een bepaalde handeling en het tegenovergestelde daarvan naast elkaar gezet. Dat leidt tot een gevoel van zinloosheid. Het lijkt immers niets uit te maken of men kiest voor het één of voor het ander. Waarom zou een mens zich dan nog druk maken? Ook de woorden die Prediker laat volgen op zijn lijst met wisselende activiteiten wijzen in deze richting: 'Welk voordeel heeft de mens van alles wat hij met zijn gezwoeg tot stand brengt?' (Pred. 3:9). Er is echter een wezenlijk verschil tussen tekst uit Nineve en die uit Jeruzalem. Dat heeft te maken met de manier waarop Prediker over de tijd spreekt, iets dat in de Assyrisch-Babylonische tekst niet expliciet ter sprake komt.

Tijd en eeuwigheid

Welbeschouwd heeft Prediker de zaken aardig op een rijtje. Er zit een duidelijke structuur in zijn op het eerste gezicht verwarrende opsomming van tegenstellingen. Dat blijkt om te beginnen uit de afwisseling van positieve en negatieve activiteiten. Het begint in vers 2 met positief ('baren') tegenover negatief ('sterven'). Dat geldt ook voor het volgende paar ('planten' tegenover 'rooien'). In

vers 3 wordt het omgekeerd: eerst 'doden' dan 'helen'. Lopen we de hele tekst door, dan zien we het volgende regelmatige schema:⁵

(2) + - + - (3) - + - + (4) - + - + (5) + - + - (6) + - + - (7) - + - + (8) + - + -

Men ziet dat vers 2 wordt gespiegeld door vers 3, vers 4 door vers 5, vers 6 door vers 7 en vers 8a door vers 8b. Gaat men vervolgens tellen lettend op de afwisseling in patronen, dan komen we op zeven blokjes van vier versregels. Dat duidt op een afgerond geheel. Zeven geldt immers als getal van volheid en vier kan als het aantal der windstreken eveneens opgevat worden als aanduiding van een afgerond geheel.

Door deze vorm geeft de dichter aan dat er met enige moeite toch een bepaalde ordening in de dingen te vinden is. Het gaat niet vanzelf. Het leven geeft zijn geheimen namelijk niet zomaar prijs. Toch blijkt het voor een mens mogelijk te zijn om inzicht te verwerven. Dat is ook de boodschap die in de volgende verzen wordt gekoppeld aan het gedicht. Om te beginnen herhaalt Prediker dat de mens zijn beperkingen moet kennen. Ze zijn hem door God opgelegd. Er is geen ontkomen aan en men maakt zichzelf onnodig druk en ongelukkig als men eraan probeert te ontkomen. God staat daarboven. Men kan slechts ontzag voor Hem hebben, voor hoe Hij alles zijn juiste plaats en tijd heeft gegeven (vers 11). Daarvan getuigde immers al naar vorm en inhoud het voorafgaande gedicht. Er wordt echter nog iets opmerkelijks aan toegevoegd. Nu de mens zijn plaats weet, is er blijkbaar ook de ruimte om hem in zekere zin weer op te hemelen. Nu het onderscheid tussen God en mens weer benadrukt is, mag ook gezegd worden dat de mens in een bepaald opzicht iets goddelijks heeft. Het is als in het gedicht: na het negatieve volgt het positieve, in de tegenstelling wordt de samenhang der dingen duidelijk. Het positieve, bijna goddelijke is dat God de mensen 'de eeuwigheid geeft in hun hart'. In de NBV is hier vertaald met: 'ook heeft hij de mens inzicht in de tijd gegeven'. Dat is een passende uitleg. Met 'eeuwigheid' (Hebr. *'olam*) wordt bedoeld dat de mens deel krijgt aan datgene wat het tijdelijke, het menselijke overstijgt. In dit geval betekent dat het door Prediker beschreven inzicht dat alles relatief is. Dat betreft, zoals het vervolg heel ontvullend aangeeft, echter ook het eigen inzicht. De mens moet niet denken dat hij de plaats van God kan innemen.

Wat de mens wél kan, is de juiste conclusies trekken uit hetgeen hij waarneemt. Het inzicht dat er voor alles een tijd is kan helpen om de tijden te onderscheiden. Bij herhaling geeft Prediker aan dat een mens de tijd die hij krijgt om van het leven te genieten niet ongebruikt voorbij moet laten gaan. Dat is maar één kant van de zaak. Prediker leert relativiseren, dat wil zeggen: onderscheid maken tussen wat op een bepaald moment van hoge waarde en wat slechts relatieve betekenis heeft. Wie dat op tijd inzicht maakt het beste van de mogelijkheden die hem (door God) worden gegeven.

⁵ Zie hierover J.A. Loader, *Prediker* (Tekst en toelichting), Kok, Kampen 1984, p. 42. Zie ook J. van Dorp, 'Enkele aantekeningen bij de vertaling van Prediker 3:5a', *ACEBT* 21 (2004), p. 117-123.